

ПОНЯТТЯ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ЗМІСТІ СУЧАСНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВНЗ

Аналізується сутність поняття стратегічної компетенції у змісті професійної підготовки вчителя іноземної мови як важливого чинника успішної реалізації Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти. Розглядаються види комунікативних і навчальних стратегій.

У сучасних умовах розвитку загальноєвропейської і глобальної взаємодії та інтеграції знання іноземних мов і їх викладання визначається як один з пріоритетних напрямів освітньої діяльності держав світу. Ініціативи представників європейських країн у виробленні єдиних стандартів щодо рівнів володіння іноземною мовою, висунуті ще в 1971 р., набули сьогодні певної завершеності у вигляді Загальноєвропейських Рекомендацій з питань вивчення, викладання та оцінювання мови.

Успішна реалізація цих рекомендацій на теренах шкільної освіти в Україні значною мірою залежить від рівня кваліфікації та професійної підготовки вчителя іноземної мови. А інноваційний характер процесу покращення якості спілкування між європейцями з різною мовою та культурним підґрунтям засвідчує необхідність реформування вітчизняної професійної підготовки вчителя іноземної мови відповідно до загальноєвропейських вимог до мовної освіти.

У центрі сучасної професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови має стояти формування у нього теоретичних і практичних засад для успішного навчання в умовах шкільної освіти і підготовки учнів до здійснення в реальних життєвих умовах міжкультурного іншомовного спілкування. Стратегічна компетенція розглядається сьогодні як одна із складових такого спілкування. Вона включена в новій шкільній програмі з іноземної мови, виданій в Україні в 2001 р. з урахуванням Рекомендацій Ради Європи, до складу комунікативної компетенції, яка забезпечує можливість міжкультурної комунікації.

Зростаюча актуальність стратегічного забезпечення процесу навчання міжкультурного іншомовного спілкування спонукає до спеціальної розробки поняття стратегічної компетенції у змісті професійної підготовки вчителя іноземної мови.

Аналіз стану вивчення проблеми формування у майбутнього вчителя іноземної мови поняття про стратегічну компетенцію дозволяє стверджувати, що в українській педагогічній літературі він є недостатнім хоча б з тієї причини, що широкий загаль теоретиків і практиків у галузі мов лише нещодавно розпочав своє знайомство із структурою параметрів і категорій, які характеризують сучасний загальноєвропейський підхід до процесу вивчення, викладання та оцінювання мови і деталізують вимоги щодо здатності користуватися мовою в контексті міжкультурної комунікативної компетенції та щодо знань, умінь і навичок, необхідних для цього.

Значно краще поняття стратегічної компетенції розроблене у західних наукових дослідженнях, розпочатих у 70-х роках минулого століття: Hymes (1972), Canale and Swain (1980), Taylor (1988), van Ek (1986), Bialystok (1990, 1991), Little (1996) та інших.

З огляду на актуальність зазначеної вище проблеми і недостатню її вивченість метою нашої статті є дослідження сутності і змісту поняття стратегічної компетенції у контексті Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти і в більш широкому контексті сучасних методичних розробок у галузі комунікативної компетенції для більш активного використання цього поняття у професійній підготовці майбутнього вчителя іноземної мови.

Процес ознайомлення майбутнього вчителя зі змістом стратегічної компетенції у складі комунікативних мовленнєвих компетенцій доцільно розпочати з аналізу сучасного розуміння методичної сутності самого поняття "стратегія". Це поняття розглядається, зокрема, як "певним чином організована, цілеспрямована та керована лінія поведінки, обрана індивідом для виконання завдання, яке він/вона ставить собі сам /сама, або з яким він / вона стикається" [1: 10]. Стратегія як спосіб діяльності виступає одним з ключових понять у прийнятому у Загальноєвропейських Рекомендаціях (ЗЕР) діяльнісно-орієнтованому підході до вивчення мови, оскільки саме вона пов'язує завдання, які користувачеві мови слід виконати у специфічному контексті й конкретних умовах, з тим, яким чином він усвідомлює чи уявляє певну ситуацію, і тим, які свої компетенції і як він використає для виконання цього завдання. Іншими словами, стратегії діють "як зв'язок між ресурсами того, хто навчається (компетенціями), і тим, що він / вона може з ними робити (види комунікативної діяльності)" [1: 25].

Слід підкреслити, що поняття стратегічної компетенції з'явилося у складі комунікативної компетенції майже з самого початку розробки цієї методичної категорії. Так, Canale (1983) згадує про чотири компоненти комунікативної компетенції: граматичну, соціолінгвістичну, дискурсивну і стратегічну [2]. Bachman (1991) розглядає стратегічну компетенцію поряд з мовною компетенцією та психофізіологічними механізмами забезпечення комунікативної діяльності [3].

Проте, як зазначає С.Річ (Sarn Rich, 2004), серед усіх видів компетенцій стратегічна компетенція певний час перебувала в ролі Попелюшки в очах західних лінгвістів порівняно з граматичною і соціолінгвістичною компетенціями. Під нею розумілися головним чином вербальні і невербальні комунікативні стратегії, спрямовані на компенсацію порушень у комунікації через невміння або недостатню компетенцію (Canale and Swain 1980).

У публікаціях останніх десятиріч (van Ek 1986, van Ek and Trim 1990) стратегічна компетенція є однією вже з шести складових комунікативної компетенції поряд з лінгвістичною, соціолінгвістичною, дискурсивною, соціокультурною та соціальною компетенціями. Як свідчить аналіз сучасних досліджень, спрямування навчального процесу на формування комунікативної компетенції при вивченні іноземної мови і включення стратегічної компетенції до її складу є не виключно європейською тенденцією, а характеризує загальноприйнятий підхід до викладання мов у світі. Так, Вашингтонський ресурсний центр NCLRC (The National Capital Language Resource Center, Washington, DC) підкреслює, що викладання мови у Сполучених Штатах Америки ґрунтується на ідеї формування здатності використовувати мову відповідно до комунікативних цілей і розглядає комунікативну компетенцію як суму чотирьох складових: лінгвістичної, соціолінгвістичної, дискурсивної та стратегічної компетенцій.

Для вчителів іноземної мови у нашій країні проблема здійснення комунікативного підходу при навчанні іноземної мови є актуальною вже понад 20 років. Орієнтація професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови на організацію особистісно і діяльнісно спрямованого опанування учнями іншомовним спілкуванням посилилася з виходом у 2001 р. нової програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладах, у якій необхідність формування в учнів міжкультурної комунікативної компетенції декларується як головна практична мета навчання іноземної мови. Структура комунікативної компетенції в новій шкільній програмі максимально наближена до Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти, і стратегічна компетенція відіграє в ній важливу роль поряд з дискурсивною, мовною та мовленнєвою, соціокультурною та соціолінгвістичною компетенціями.

У цьому зв'язку в процесі вивчення у вищому навчальному закладі майбутніми вчителями курсу методики шкільного викладання іноземної мови доцільно більш детально ознайомити їх з видами стратегічної компетенції, які використовуються при навчанні іноземної мови. У Загальноєвропейських Рекомендаціях головна увага спрямована на комунікативні стратегії, які розглядаються як спосіб виконання комунікативних завдань. Прогрес у вивченні мови, як зазначено в ЗСР, "виявляється з більшою очевидністю у здатності учня виконувати безпосередньо мовленнєву діяльність та оперувати комунікативними стратегіями" [1:57]. Перед учителем стоїть завдання допомогти учням оволодіти певними комунікативними стратегіями, які б дозволили їм успішно здійснювати різні види комунікативної мовленнєвої діяльності: сприймання (рецептивні стратегії), продукування (продуктивні стратегії), інтеракцію (інтерактивні стратегії), медіацію (посередницькі стратегії).

У контексті сучасного підходу до мовної освіти вчителів слід мати на увазі, що вибір стратегії залежить як від виду комунікативної мовленнєвої діяльності, так і від етапів, за якими будеться будь-яка діяльність: планування, виконання, оцінювання результату, корекція. Різноманітні види комунікативних стратегій, необхідні для поетапного здійснення виділених у ЗСР видів комунікативної діяльності, можна систематизувати у такому вигляді:

Вид стратегії Етап діяльності	Продуктивні стратегії (усне і письмове монологічне мовлення)	Рецептивні стратегії (аудіювання, читання)	Інтерактивні стратегії (усне і письмове діалогічне мовлення)	Посередницькі стратегії (усний та письмовий переклад, реферування, переказ)
Етап планування	<ul style="list-style-type: none"> Активізація внутрішніх ресурсів з можливою свідомою попередньою підготовкою Врахування особливостей аудиторії при виборі стилю, структури дискурсу, формулювань Підготовка допоміжних засобів При наявності необхідних засобів – розширення завдання Уточнення комунікативного наміру 	<ul style="list-style-type: none"> Активізація лінгвістичних та загальнокультурних знань Імовірнісне передбачення організаційної структури та змісту інформації 	<ul style="list-style-type: none"> Активізація можливих варіантів розгортання комунікативної взаємодії Визначення прогалин у точках зору та наявній інформації між співрозмовниками Планування своїх дій 	<ul style="list-style-type: none"> Попередня організація та максимізація ресурсів Підбір опор Підготовка тематичного словника (глосарія) Врахування потреб співрозмовників Встановлення одиниці об'єму інтерпретованого матеріалу
Етап виконання	<ul style="list-style-type: none"> Використання стратегії ухилення та компенсаторних стратегій: спрощення, наближене висловлювання, перефразування, описове 	<ul style="list-style-type: none"> Ідентифікація отриманої лінгвістичної та екстралінгвістичної інформації Виведення з отриманої інформації за- 	<ul style="list-style-type: none"> Передача черги іншому учаснику взаємодії Міжособистісна співпраця для підтримання комунікативної 	<ul style="list-style-type: none"> Одночасна переробка отриманої інформації й спрямування уваги на наступний Занотовування

	формулювання, уподібнення рідної мови іноземній тощо <ul style="list-style-type: none"> Використання традиційних кліше Експериментування з мовними одиницями, в яких не зовсім впевнений 	гального розуміння <ul style="list-style-type: none"> Побудова гіпотези стосовно комунікативного наміру контексту 	взаємодії <ul style="list-style-type: none"> Досягнення взаємного розуміння Апелювання до співрозмовника по допомогу 	можливих варіантів, еквівалентів <ul style="list-style-type: none"> Ліквідація прогалин
Етап оцінювання результату	<ul style="list-style-type: none"> Моніторинг успішності висловлювання за допомогою виразу обличчя, жестів і дій слухача тощо 	<ul style="list-style-type: none"> Перевірка гіпотези 	<ul style="list-style-type: none"> Моніторинг відповідності взаємодії першочерговому задуму Моніторинг результативності й успішності взаємодії 	<ul style="list-style-type: none"> Перевірка смислової узгодженості оригінального варіанту й інтерпретації Перевірка адекватності використаних мовних засобів
Етап корекції	<ul style="list-style-type: none"> Самокорекція 	<ul style="list-style-type: none"> Повернення до початкового етапу з метою повторного перегляду гіпотез 	<ul style="list-style-type: none"> Надання чи запит роз'яснення на смислового чи лінгвістичного рівні Розв'язання непорозуміння Відновлення спілкування 	<ul style="list-style-type: none"> Уточнення з використанням словників, тезаурусів Консультації з експертами, джерелами

Існує думка, що володіння стратегічною компетенцією дозволяє здолати більшою мірою соціокультурні утруднення, ніж пізнавальні чи психолінгвістичні (S.Rich 2004). Проте сучасні дослідження доводять, що саме достатньо розвинута стратегічна компетенція дозволяє людині справитися з неочікуваними у пізнавальному чи психологічному плані проблемами в процесі непередбаченого мовлення, коли можливість скористатися готовими рішеннями є надзвичайно обмеженою. Скажімо, у випадку виникнення перешкоди (мовного чи соціокультурного характеру) під час вирішення поставленої комунікативної задачі можна використати стратегічні напрямки, які характеризують два способи людської поведінки. Один з них – обминути перешкоду, уникнути ризику шляхом зміни мети свого мовлення, пристосування її до своїх наявних можливостей і компетенцій (редуктивний стратегічний напрям). Інший – спробувати здолати перешкоду, не змінюючи своєї комунікативної мети, а, навпаки, розширюючи свої комунікативні ресурси (стратегічний напрям досягнення).

Як зазначає Л. Маріані [4], редуктивні стратегії можуть застосовуватися як на рівні змісту висловлювання (уникнення певної теми, згортання повідомлення, підміна значення) чи процесу висловлювання, так і на рівні соціальної поведінки (наприклад, нехтування правилами ввічливості).

Якщо вчитель націлює свою роботу на збагачення комунікативного потенціалу учнів, розширення їхньої мовної компетенції, то він повинен спрямовувати їхні зусилля на розвиток стратегій досягнення. Стратегії досягнення проявляються на рівні слова, речення, дискурсу. На рівні слова / речення це можуть бути: запозичення з іншої мови (в т.ч. рідної); уподібнення слова рідної мови іншомовному за допомогою вимови чи додавання іншомовних морфем або перенесення інтонаційного малюнку речення з однієї мови в іншу без необхідних структурних змін, а також уживання так званих "зрадливих друзів перекладача". До використання учнями подібних стратегій учитель повинен відноситися з розумінням і оцінювати їх як свідчення процесу оволодіння учнями особливостями іноземної мови. Більш доцільно навчати учнів застосовувати стратегії типу "генералізація", "перефразування", "підбір синонімів / антонімів", "реструктурування".

На рівні дискурсу в учнів можуть виникати проблеми при ініціюванні / завершенні мовлення, підтриманні розмови, вираженні почуттів і ставлення, керуванні взаємодією, з'ясуванні ситуації і намірів тощо. До числа стратегій досягнення, які слід формувати в учнів для успішного розв'язання подібних проблем, належать, перш за все, стратегії співробітництва, які є соціолінгвістичними за своїм характером: звернення за допомогою, розподіл ролей, досягнення консенсусу, з'ясування наявності взаємного розуміння тощо.

У цілому можна зробити висновок, що оволодіння стратегічною компетенцією досягнення є продуктивним шляхом підвищення рівня комунікативної компетенції, оскільки наближає тих, хто вивчає іноземну мову, до реальної ситуації, в якій спілкуються носії мови. Класичним є зразок з уживанням в англійській мові слів 'thing' та 'stuff' для позначення безлічі речей, назва яких не спадає на думку негайно в ході висловлювання. При обмежених мовних ресурсах, якими володіють початківці у вивченні іноземної мови, вміння використовувати комунікативні стратегії дає їм можливість підвищити свою комунікативну компетенцію.

У даному контексті постає важливе для підготовки майбутнього вчителя іноземної мови питання: чи достатнім для формування в учнів стратегічної компетенції досягнення є просто створення ситуацій, в яких така стратегія проявлялась би спонтанно, чи варто цілеспрямовано організувати на заняттях практикування у її використанні? На жаль, серед сучасних науково-практичних досліджень поки що бракує експериментальних підтверджень того чи іншого шляху. Можна лише припустити, що актуалізація цієї проблеми у теоретичні підго-

товці майбутнього вчителя спонукатиме його до цілеспрямованих спостережень, або навіть експериментів у даному напрямку в його практичній роботі.

Важливим у професійній підготовці майбутнього вчителя іноземної мови є знання про те, що на сучасному етапі розробки теорії комунікативної компетенції поняття стратегічної компетенції розвивається в двох напрямках: як комунікативні стратегії та як навчальні стратегії. У той час як комунікативні стратегії мають на меті цілеспрямоване подолання проблем у спілкуванні (Bialystok, 1990), навчальні стратегії виступають знаряддям оволодіння іноземною мовою в цілому. Тому нерідко дослідники цієї проблеми розглядають навчальні стратегії як більш широке поняття (M. Lessard-Clouston 1997) або підкреслюють, що використання комунікативних стратегій сприяє розвитку навчальних стратегій (D.Little 1996).

Виділення навчальних стратегій при опануванні іншомовною комунікативною компетенцією в окрему групу було запропоноване ще в середині 80-х років минулого століття. У перших дослідженнях навчальних стратегій (Weinstein and Mayer, 1986), підкреслювалося, що навчальні стратегії – це способи поведінки і мислення, які впливають на процес переробки учнем інформації [5: 315]. Серед кількох запропонованих в літературі класифікацій навчальних стратегій (Rubin 1987, Wenden 1987, O'Malley & Chamot 1990, Stern 1992, Gu 1996) варто зупинитися на класифікації Oxford (1990), у якій виділяються дві групи: прямі навчальні стратегії та непрямі [6]. До прямих навчальних стратегій належать:

- стратегії запам'ятовування (утворення асоціативних зв'язків, опора на візуальний та звуковий образи, повторення, застосування фізичних дій, віднаходження в пам'яті необхідної інформації);
- пізнавальні стратегії (практика, рецепція та продукування, аналіз, конструювання тощо);
- компенсаторні стратегії (використання здогадки, подолання утруднень в усному та письмовому мовленні).

До складу непрямих навчальних стратегій включаються:

- метакогнітивні стратегії (визначенні мети навчання, організація і планування свого навчального процесу, самооцінка);
- емоційні стратегії (зниження рівня стурбованості, підвищення власної мотивації, володіння емоціями)
- соціальні стратегії (емпатія, кооперація, розпитування тощо).

Виділення навчальних стратегій в окремий напрямок дослідження засвідчує важливість свідомого ставлення учнів до навчального процесу і своїх навчальних дій. Цілеспрямований розвиток учителем навчальних стратегій учнів сприяє особистісно-діяльнісному спрямуванню навчання, підвищенню рівня автономності учнів, активізації мислення.

Суттєвим для успішного формування стратегічної компетенції учнів є вміння поєднання вчителем комунікативних і навчальних стратегій задля вирішення комунікативних задач. Саме це передбачається новою шкільною програмою, яка трактує стратегічну компетенцію як:

- а) "уміння вибирати ефективні стратегії для розв'язання комунікативних завдань", тобто наголошує на активності того, хто вивчає мову, як користувача у здійсненні своїх комунікативних намірів;
- б) "уміння самостійно здобувати та використовувати знання, планувати навчальний процес і оцінювати свої знання" [7: 5], тобто підкреслює важливість уміння вчитися.

На жаль, чинні шкільні підручники є далеко не найкращою опорою для навчання стратегічної компетенції. Використання деяких стратегій вимагає від учнів не тільки інтуїції чи мовленнєвої компетенції, але й аналізу та рефлексії, як, наприклад, метакогнітивні навчальні стратегії. Тому саме від учителя залежить спрямувати увагу учнів на можливість використання різноманітних стратегій і необхідність свідомого ставлення до організації своєї мовленнєвої діяльності. У процесі вузівської підготовки майбутнього вчителя-філолога з проблем методики навчання іноземної мови в школі варто передбачити в змісті окремих тем, які стосуються формування мовної і мовленнєвої компетенції, організації шкільного навчального процесу, рекомендації щодо ситуацій, в яких доречним було б застосування стратегій досягнення, прямих і непрямих навчальних стратегій. На семінарських і лабораторних заняттях з курсу методики такі рекомендації доцільно переводити в площину практичних задач, певні навчальні стратегії можуть програватися на рівні мікроуроку.

Розглянуті в запропонованій статті загальні контури проблеми формування стратегічної компетенції засвідчують важливість включення цієї проблеми у зміст сучасної професійної підготовки майбутнього вчителя іноземної мови і відкривають широке поле для дослідження і практичного втілення.

1. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. видання д-р пед наук, проф. С.Ю.Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
2. Canale, M. From communicative competence to communicative language pedagogy // In J.C.Richards & R.W.Schmidt (eds), Language and Communication. – London & New York: Longman, 1983. – P.2-27.
3. Bachman, L.F., Fundamental Considerations in Language Testing. – Oxford: Oxford University Press, 1990.
4. Mariani, L. Developing Strategic Competence: towards Autonomy in Oral Interaction// Perspectives, a Journal of TESOL-Italy - Volume XX, Number 1, June 1994.
5. Weinstein, C., & Mayer, R. (1986). The teaching of learning strategies. In M.C. Wittrock (Ed.), Handbook of Research on Teaching. - New York: Macmillan, 1986. – 3rd Edition. – P. 315-327.
6. Oxford, R.L. Language Learning Strategies. – What every teacher should know. – New York: Newbury House Publishers, 1990.

7. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Англійська мова 2-12 класи / За ред. проф. П.Беха. – К.: Шкільний світ, 2001. - 44 с.

Матерал надійшов до редакції 1.11.2004 р.

Мисечко О.Е. Понятие стратегической компетенции в содержании современной профессиональной подготовки учителя иностранного языка в ВУЗ.

Анализируется сущность понятия стратегической компетенции в содержании профессиональной подготовки учителя иностранного языка как важного фактора успешной реализации Общеввропейских рекомендаций по вопросам языкового образования. Рассматриваются виды коммуникативных и учебных стратегий.

Myssechko O.Ye. The Concept of Strategic Competence within the Framework of Pre-service Professional Training of Foreign Languages Teachers.

The concept of strategic competence is analyzed within the framework of pre-service professional training of foreign languages teachers as an important factor of successful implementation of the Common European Framework of Reference for languages. Types of communicative and learning competence are considered.